

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ІСТОРИОГРАФІЯ

Віталій Скальський

Українська Центральна Рада: місця пам'яті у сучасній Україні

У статті аналізуються особливості політики пам'яті у сучасній Україні. Місця пам'яті доби Української Центральної Ради розглядаються як один з чинників розвитку модерної національної ідентичності.

В статье анализируются особенности политики памяти в современной Украине. Места памяти периода Украинской Центральной Рады рассматриваются как один из факторов развития современной национальной идентичности.

The article analyzes the features of politics of memory in modern Ukraine. Places of memory of the Ukrainian Central Rada of the period considered as a factor in the development of modern national identity.

Українська Центральна Рада займає неабияке місце в історії України. Це був перший загальнонаціональний орган, який закумулявав державотворчі амбіції українців та проголосив першу у ХХ столітті українську державність. Українська Центральна Рада була проявом потужного вибуху національного самоусвідомлення, коли українці сформувалися як нація.

Пам'ять про Українську Центральну Раду має декілька сторін. По-перше, вона існує сама по собі, по-друге, її використовують для вибудовування української ідентичності, по-третє, її використовують для політичних дивідендів, для вибудовування стосунків українського суспільства із сусідами та етнічними меншинами.

Оскільки в українській гуманітаристиці відсутній усталений категоріальний апарат, який би забезпечив фахову та неупереджену розмову, то для початку необхідно визначитися із термінами.

Термін «місце пам'яті» був запропонований істориком П'єром Нора. Зміст поняття дуже широкий, але спробуємо обмежитися таким визначенням: місця пам'яті — це певні місця, які спонукають до спогадів про певні події та підтримують пам'ять про них. При цьому події можуть бути реальними або ж міфічними. Спогади можуть адекватно відображати минуле або ж навпаки спотворювати їх. Згадані місця також можуть бути реальними, символічними або ж віртуальними. Викликані спогадами почуття є базовими для творення колективних ідентичностей, зокрема нації.

Проте самого потенціалу місця чи наукових знань недостатньо для того, щоби воно перетворилося на місце пам'яті. Потрібно, щоби цей об'єкт активно використовувався у церемоніях пам'яті, був відповідним чином позначений і був присутнім у інформаційному просторі.

Українська Центральна Рада пройшла декілька етапів свого розвитку, її формальний статус зазнавав неодноразових змін. Тому пропоную трирівневе визначення за хронологічним принципом. Отже, Українська Центральна Рада — це:

1) орган українського національного самоврядування у місті Києві та Київській губернії. Утворена 3–4 березня 1917 р. До її складу входило 94 особи. Її аналогами в інших губерніях були Керівничий комітет (Одеса), Тимчасовий організаційний комітет (Харків), Рада поступових українських партій (Полтава), Союз подільських українців (Вінниця), Волинська українська рада (Житомир), Тимчасовий революційний український комітет та Українська національна рада (Петроград);

2) загальноукраїнський орган національного, а пізніше і територіального самоврядування, створений 8 квітня 1917 р. на Всеукраїнському національному конгресі. До її складу входило 122 особи. Згодом кількість обраних депутатів зросла до 643;

3) від 7 листопада 1917 р. до розпуску 29 квітня 1918 р. законодавчий орган УНР згідно з III Універсалом.

Така градація статусу Центральної Ради здійснена за юридичними ознаками. Реальне її сприйняття у суспільстві було іншим. Окремі соціальні групи узагалі нічого не знали про існування такого органу українського руху, а тому повністю нехтували Центральною Радою. Інші сприймали її як єдину і беззаперечну владу вже у березні-квітні 1917 р., повністю заперечуючи легітимність Тимчасового уряду.

* * *

З чим асоціюється Українська Центральна Рада? Найперше, що спадає на думку — це приміщення, будинки, де відбувалися її засідання. По тому — особи керівників та активних депутатів, а також ухвалені нею нормативно-правові акти (зокрема, Універсали та ряд законів).

1. З будинків, які пов'язані із історією Української Центральної Ради, позначеними є два.

Один із них — це власне приміщення, яке займала Українська Центральна Рада у Києві по вул. Володимирській, 57. Нині будинок активно використовується саме як місце пам'яті. Найкраще цьому підтвердження — робота Музею Української Народної Республіки і як суто музейної установи, покликаної здійснювати меморіальну роботу, і як певного осередку з дослідження та вшанування подій та учасників Української революції 1917–1921 рр.

Згаданий будинок також постійно присутній у медіа-просторі. Проводяться у цьому будинку і церемонії пам'яті на найвищому державному рівні, щоправда вони більше прив'язані до дати 22 січня і лише дотично стосуються Української Центральної Ради.

Друге архітектурне місце пам'яті розташоване у Житомирі по вул. Великій Бердичівській, 32. Саме приміщення дворянського зібрання, у якому працювала Мала Рада, було свого часу зруйноване. Тож пам'ятна дошка вказує лише на місце, де згадана будівля стояла. Її використання державою у політиці пам'яті тривіальне — щороку 22 січня та 24 серпня офіційні

особи покладають квіти, це наслідують політичні партії та громадські організації, окремі особи для власної самореклами. На тому церемонії пам'яті вичерпуються.

Ось така ситуація із будівлями Української Центральної Ради.

2. Дещо інакше виглядає справа із членами органу революційної української демократії. Як відомо, кількісний склад Української Центральної Ради наразі остаточно не встановлено. Чисельність її членів, за різними джерелами, варіюється від 639 до 848¹. При цьому, лише про півтори — дві сотні членів Української Центральної Ради відомо щось більше, аніж ім'я, прізвище та організація, яку вони представляли в Раді.

Найбільш пошанованим та згадуваним членом Української Центральної Ради є її голова Михайло Грушевський. В Україні існує 4 музеї, присвячених цій постаті (Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського у Києві, Музей Михайла Грушевського у с. Сестринівці Козятинського району Вінницької області, Музей Михайла Грушевського у с. Криворівня Верховинського району Івано-Франківської області та Державний меморіальний музей Михайла Грушевського у Львові).

Пам'ятники М. Грушевському встановлено щонайменше у 15 місцях. Зокрема, у Києві (два — один на перехресті вул. Володимирської та бул. Тараса Шевченка, інший — надмогильний, на Байковому цвинтарі), Львові, Луцьку, с. Вербівці Городенківського району та м. Долина і Коломия Івано-Франківської області, м. Червоноград Львівської області, с. Ставок Костопільського району Рівненської області, смт Скала-Подільська Борщівського району Тернопільської області, м. Городок Хмельницької області, м. Козятині та Бар Вінницької області, с. Лісники Києво-Святошинського району Київської області, смт Гоголеве Великобагачанського району Полтавської області тощо. Окрім того, у Києві, Житомирі, Івано-Франківську та Сарнах встановлено меморіальні дошки.

Пам'ятники М. Грушевському розташовані як у містах, так і по селах. Найчастіше вони виконують функцію ствердження української державності, є символом поширення

«українського духу» у тій чи іншій місцевості. При цьому, у встановленні пам'ятників М. Грушевському вбачається дві тенденції: влада прагне мати зручне, неконфліктне та неконтроверсійне місце для здійснення відповідних державницьких церемоній пам'яті, а громада маніфестує свою причетність до «українства». Також місцеві громади намагаються позначити у монументах свій зв'язок із М. Грушевським. Так, поява пам'ятника у с. Лісники Києво-Святошинського району Київської області обумовлена тим, що тут знаходиться могила його діда Федора Грушевського. У м. Бар Вінницької області пам'ятник з'явився, бо магістерська робота видатного історика була присвячена Барському староству. А смт Скала-Подільська є місцем укладення шлюбу Михайла Сергійовича з Марією Сильвестрівною.

Для місць розташування пам'ятників помітна певна роздвоєність як меморіальної політики, так і історичної та національної свідомості. Наприклад, пам'ятник у Козятині розташований на вул. Леніна. У м. Городок Хмельницької області до 2002 р. він стояв поряд із ще радянським пам'ятником Леніну і явно програвав йому в монументальності. Водночас, цікавий згусток топонімів, пов'язаних із Українською революцією 1917–1921 рр., навколо пам'ятника Грушевському спостерігається у Луцьку. Так, пам'ятник стоїть на площі Грушевського, яка сформована перетином проспекту Грушевського та вул. Винниченка і Стрілецькою, а неподалік розташований бізнес-центр під назвою «Директорія». Дещо випадає з цього ряду проспект Перемоги, який також починається з цього місця.

Помітна практично повна відсутність подібних пам'ятників у регіонах, які прийнято вважати східними. Найсхіднішим є погруддя у смт Гоголеве Великобагачанського району Полтавської області із написом «Перший Президент України», який є помилковим з історичної точки зору².

Пам'ятники Грушевському використовуються органами влади для проведення урочистих заходів, насамперед 22 січня — до Дня Соборності України — та 24 серпня — до Дня Незалежності України. В інші святкові дні також відбуваються покла-

дання квітів до пам'ятників Грушевському. В окремих випадках ці пам'ятники стають також місцями-символами.

Ім'я Михайла Грушевського є доволі популярним топонімом. Як мінімум у 80 населених пунктах є географічні об'єкти названі його ім'ям. Часто вулиці Грушевського є центральними або ж одними із головних у місті. На відміну від пам'ятників вулиці, присвячені Голові Української Центральної Ради, з'являються у Харкові, Дніпропетровську, Луганську, Одесі, Полтаві, Черкасах, Первомайську Миколаївської області.

Ім'я М. Грушевського присвоєно кільком навчальним закладам: загальноосвітнім школам у с. Криворівня Івано-Франківської області та с. Лісники Київської області, Коломийській гімназії, Барському гуманітарно-педагогічному коледжу, приватному ліцею у Києві, Прикарпатському інституту Міжрегіональної академії управління персоналом у Львові. А також двом бібліотекам — Одеській обласній універсальній та Маріупольській міській історичній.

М. Грушевський освячує своїм ім'ям одну наукову установу — Інститут української археографії та джерелознавства НАН України, та ряд громадських організацій. До розряду курйозів можна віднести найменування іменем М. Грушевського фермерських господарств у с. Чесники Рогатинського району Івано-Франківської області та с. Гончарівка Золочівського району Львівської області. Найімовірніше, ці випадки мають радянський слід, адже тоді було поширено надання колгоспам імен Леніна та інших компартійних діячів.

М. Грушевський міцно увійшов у національну пам'ять українського народу, ідеологічних суперечок щодо його постаті практично немає, лунають лише поодинокі політичні оцінки його діяльності.

Пам'ять про іншого чільного діяча Української Центральної Ради — Володимира Винниченка — в Україні збережена, в основному, у музейній експозиції Кіровоградського обласного краєзнавчого музею, де експонуються його особисті речі, перевезені із французького містечка Мужен. У 2010 р. також

було відкрито перший пам'ятник першому голові першого у XX столітті українського уряду.

Меморіальна дошка В. Винниченку встановлена на стіні будинку № 14 по бул. Тараса Шевченка у Києві. У Кіровограді теж існує дві дошки — одна повідомляє про рішення міськради назвати проспект іменем Володимира Винниченка. Інша встановлена на будинку колишньої чоловічої гімназії, де навчався Володимир Кирилович. Перші дві не використовуються для проведення офіційних церемоній. Біля останньої проводяться заходи із вшанування подвигу Героїв Крут, щоправда ці заходи проводяться громадськими організаціями.

Приблизно стільки ж позначених пам'ятних місць має Симон Петлюра. Один пам'ятник — у Рівному та чотири меморіальні дошки — у м. Полтаві, Кам'янці-Подільському, Фастові Київської області та Здолбунові Рівненської області. У Києві є анотаційна дошка на місці майбутнього спорудження пам'ятника С. Петлюри.

У топографії ім'я В. Винниченка використовується в основному у містах західних областей і доволі часто носять центральні вулиці. Водночас, вулиці В. Винниченка немає у Києві та більшості обласних центрів. Але Симон Петлюра має ще менше іменних вулиць — це вулиці у Києві, Львові, Рівному, Тернополі, Дубно, Млинові, Бориславі, Стрию, Івано-Франківську.

Щодо інших випадків використання імен В. Винниченка та С. Петлюри відзначимо, що їх частотність порівняно із М. Грушевським значно нижча, а у випадку із Петлюрою практично нульова. Є Кіровоградський державний педагогічний університет імені В. Винниченка, бібліотека його імені у Києві та літературна премія, заснована Українським фондом культури. Петлюрівським не є жоден навчальний чи культурний заклад.

Вшанування інших членів Української Центральної Ради відбувається виключно за ініціативою їх нащадків чи шанувальників творчості.

3. Українська Центральна Рада за час свого існування ухвалила ряд важливих для українського національно-визволь-

ного руху та державотворення документів, а у період з листопада 1917 по квітень 1918 рр. була законотворчою інституцією.

У базі українського законодавства, розміщеного на сайті Верховної Ради України³, який є найповнішим зібранням українських нормативно-правових актів є розділ під назвою «історичні документи». Станом на 5 березня 2012 р. у ньому було розміщено 27 документів. З них 2 — це Конституція Пилипа Орлика 1704 р., 1 — це Конституція УРСР 1937 р. Решта 24 стосуються періоду Української революції 1917–1921 рр. З доби Центральної Ради представлені усі чотири Універсали, «Основи Тимчасового управління на Україні» від 18 липня 1917 р., Тимчасова інструкція Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні від 4 серпня 1917 р. та Конституція УНР, помилково датована 9 січня (!!!) 1918 р. Про повноту представлення нормативно-правових актів Української Центральної Ради у цій базі кожен може зробити власний висновок. Жоден закон, ухвалений Центральною Радою, не внесений до сучасної законодавчої бази України. Гадаю, що їх розміщення сприяло би посиленню континуїтету сучасної української державності від державних утворень 1917–1921 рр.

Тексти розміщених на сайті документів, у цілому, відповідають дійсності, за винятком певних помилок на кшталт того, що Керенський названий Коренським. Водночас самі тексти документів узяті не з архівних фондів чи, принаймні, археографічних публікацій, а зі спогадів.

* * *

Таким чином, у сучасній Україні є уже сформовані місця пам'яті про Українську Центральну Раду. Вони використовуються державою та суспільством. Під час урочистостей на найвищому державному рівні 22 та 29 січня, 28 червня, 24 серпня їх учасники використовують образ М.Грушевського саме як голови Української Центральної Ради. Звісно, така «національна пам'ять» є політично вмотивована. Пам'ять про Українську Центральну Раду «знизу», «від народу» зумовлена прагненням територіальних громад заманіфестувати свою приналежність до українського світу або ж підкреслити свою причетність до

загально визнаних та широко відомих постатей і подій. У сучасній Україні є перспектива розширення переліку місць пам'яті про Українську Центральну Раду, їх активнішого залучення до меморіальних церемоній, що своєю чергою сприятиме підсиленню внутрішньо національних зв'язків, формуванню національної ідентичності та патріотизму.

¹ Нариси історії Української революції 1917–1921 років / Ред. кол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Автор. колектив: В.Ф. Верстюк (керівник) та ін. — К.: НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2011. — Кн. 1. — С. 123–128

² Усенко П.Г. Чи був Михайло Грушевський президентом України? (Від історії національних катастроф — до катастрофи національної історії). — К.: Нора-друк, 2003. — 100 с.

³ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main>